

Guttorm Gjesling Sandbu og Jakop Sandbu (brødre)

Nedskriverens navn	Gunnar Rudie
Adresse	Dovre
Fødselsår	1930
Fødested	Dovre

Er det egne opplevelser som skildres? Nei

Fortellerens navn	Guttorm Gjesling Sandbu og Jakop Sandbu (brødre)
Adresse	Vågåmo
Fødselsår	1879 og 1885
Fødested	Vågå

Mens vår far – Ola Guttormsen Sandbu – drev gården ():Oppigard Sør-Sandbu i Vågå) hadde den en jordvei på omkring 120 dekar og 4 husmannsbruk: Sælatunga, Rudi, Lien og Haugen nordre. Dessuten fantes et femte husmannsbruk – Reidarhaugen – som var delt mellom Oppigard Sør-Sandbu, Nigard Sør-Sandbu og Sørem.

Disse tre gårdene hadde nemlig i gamle dager skogen i sameie, og omkring 1800 ryddet en feldreder ved navn Johan seg en plass der. Mannen var innvandret til bygden, men han ville aldri ut med hvorfra han stammet. Konen hans skulle imidlertid være østfolding. Omkring 1830 ble skogen utskiftet og husmannsbruket Reidarhagen (oppkalt etter den håndverkeren som først ryddet stedet) fikk da svare avgift både til Sørem og de to Sandbu-gårdene. (Hvordan leieforholdet opprinnelig hadde vært, vet vi ingenting om). Avgiften skulle svares i arbeide. Tredjehvert år på hver gård. Jordveien på Reidarhaugen er slått sammen med et annet husmannsbruk og utgjør nå en del av selveierbruket Haugen (øvre).

Størrelsen på husmannsbrukenes jordvei varierte en del. Vanligvis fødte brukene 3-4 naut og noen småkrøtter, men på Lida – som var det største – stod det opp til 10 naut på båsen. To av husmannsbrukene hadde seter.

Alle fars husmenn avlet noen tønner korn og en del poteter. Til dels pleide de å male kornet sitt på gårdens bekkverk. Kornavlingen dekket i alminnelighet ikke husmennenes behov. Så de måtte ta en god del korn på husbondsgården.

Husmennene måtte skaffe seg en god del tilleggsfor av fjellmose og lauv. De hadde rett til å ta alt slags virke i husbondens skog, noe som førte til den rene rovhugst. Skogen ble ribbet for det best virket. Etter at verneskogloven kom fikk husmennene skogfang bare etter utvisning, men da kunne mange steder være lite igjen å vise ut.

Foruten vedrett hadde husmennene også beiterett i husbondens skog. Dessuten hadde de rett til mot betaling å sende småkrøtter og naut som ikke melket til husbondens seter sammen med dennes buskap. Betalingen bestod i arbeide, sommerbeite for en sau ble f. eks. betalt med to trevaer skurd (en treva = 12 kornnek x 2).

Husmenn som satt trangt i det økonomisk påtok seg ofte å vinterfore krøtter for husbonden, eller andre. Til dels solgte de også kalver som ennå ikke var født – med forpliktelse til å føre disse til de ble 2-3 år gamle. En slik transaksjon kan bare betegnes som et lån med svimlende høye renter.

På tre av husmannsbrukene eide far husene, mens husmennene hadde vedlikeholdsplikten. Denne overholdt de imidlertid dårlig. De utførte bare høyst påkrevde reparasjoner. Husmannen på det fjerde bruket – Rudi – eide selv husene som han hadde skaffet tilveie etter at den eldre bebyggelsen var strøket med i et snøskred i 1860-årene.

(Husmenn under skogløse gårder eide som regel husene selv).

Av hus fantes det vanligvis stue, fjøs, løe og stabbur på et husmannsbruk. Et av husmannsbrukene våre hadde dessuten kvernhus.

Alle husmannsplasser under Oppigard Søre-Sandbu er nå for lengst blitt selveierbruk. De gamle husene står delvis ennå igjen.

Husmannsstuene hadde vanligvis to rom: ”Stugu” – kalt med adverbet ”framme” – og kleva. Størrelsen på stuen kunne være forskjellig, men en grunnflate på (6-7x4)m² var temmelig vanlig. Innboet var ofte spartansk, men en fingernem---

Husmennene slaktet småkrøtter om høsten, av og til også en gammel ku. De tok massevis av korn på husbondsgården. Betalingen for dette ble trukket av husmennenes lønn. I 1880-årene ble én tønne bygg betalt med 3 daler.

Husmennene hadde kosten på husbondsgården når de var i arbeide der. Tre av husmennene hadde dessuten så lang vei at de også måtte overnatte på gården hele uken. De fikk da frokost søndag morgen.

Det var nok betraktelig bedre kothold hos husbonden enn hos husmennene. Dagen hadde fire måltider:

Mårgåverd: Flatbrød, smør, skjørøst eller geitost, ”vass-suppe” med myse i, velling. Kaffe etterpå.

Dugurd: Graut med melk eller øl. Kaffe.

Non: ”Kål” : kokt gammelt kjøtt og flesk ”blandasmør” med neper, grynsodd, lapskaus, spekemat med potetstappe, sild og ”melkegryn”.

Kveldsverd: Graut eller kokte poteter med melk, flatbrødsoll.

Avlagte klær ble i alminnelighet ikke gitt til husmannsfamiliene, men helst til tiggere. Hendte det at husmannsfolkene fikk klær, var dette for det meste plagg som var nye eller lite brukt – gjerne helgeklær.

Våre husmenn mottok ingen økonomisk støtte utenfra.

Far hadde kontrakter med alle sine husmenn, og disse var antagelig tinglyst. Husmennene hadde brukene på livstid og var uoppsigelige unntatt ved kontraktsbrudd. En husmann som hadde slike vilkår satt ofte tryggere på plassen sin enn en bonde med gjeld på gården. – En eventuell oppsigelse skulle finne sted før jul, og bruket måtte da være ryddiggjort og fraflyttet innen 1. mai det følgende år. Husmannen hadde ikke rett til å få noen erstatning for forbedringer Oppsigelser forekom imidlertid svært sjelden.

(To husmannsfamilier i Vågå satt på plassene sine på arvefeste. Dette gjaldt Sagsletten under Sygard Snerle og Fellinsinløkken under Fellinsin).

Husmennene våre betalte lave avgifter – den største var på kr. 32 pr. år. Avgiften skulle husmennene opparbeide på husbondsgården etter en daglønn som var lavere enn tjenestefolkenes og varierte med årstidene. I hvert fall så sent som i 1870-årene skulle husmann ha en daglønn på 6 skilling om vinteren, 8 høst og vår og 12 i onnene om sommeren. Det var ikke nærmere bestemt til hvilke tider av året pliktarbeidet skulle utføres. Husmennene hadde nemlig også arbeidsplikt eller tilsigelse utenom avgiften og var beskjeftiget på husbondsgården det meste av året. Far hadde årsavling på over 100 tønner korn, så han trengte mye arbeidskraft til treskingen. Husmennene hadde også som vinterarbeide å hugge skigardsstaur og lage vassrenner. Far benyttet nemlig kunstig vanning i stor utstrekning.

Håbollen var den eneste del av året da husmennene hadde noen uker fri. To av våre husmenn var tømmermenn, og de drev derfor med husbygging i den ledige sesongen – mest for husbonden. Ellers deltok de i alt ordnært gårdsarbeide, bortsett fra det som hadde med kjøring å gjøre. Dette var husbondskarens ("rånskarens") og hans medhjelpers ("pjankens") oppgave. Far hold nemlig alltid to faste tjenestekarere, derav én unggutt. Husbondskaren hadde hestepassing og ansvar for at all gårdsredskap ble holdt i forsvarlig stand. "Pjanken" stod under "rånskarens" kommando, men han hjalp også kvinnfolkene med å skaffe ved og vann og var stundom med i fjøset. I "kveldssetoen" reparerte "rånskaren" seletøy mens "pjanken" laget limer.

Husmennene hadde i grunnen lite med husbondskaren å gjøre. Far gikk for det meste selv med dem i arbeidet, men han var av og til i fjellet og da måtte han ha en stedfortreder. Husmennene ville gjerne "sluntre" unna, dvs. sabotere, arbeidet dersom en ikke førte tilsyn med dem.

Sommerstid varte arbeidsdagen fra kl. 4 om morgenen til kl. 8 om kvelden, og en begynte arbeidet på fastende hjerte. Fra kl. 6 til 7 spiste en "mårgåverd" og hvilte, fra kl 10 til kl. 12 var det "dugurdskvild" og fra kl. 3 til ½5 non. Kl. 8 spiste en så aftens.

I hver "økt" ble det holdt en hvilepause på ½ time. Om vinteren begynte arbeidsdagen kl. 6, og en fikk da "mårgåverd" før en gikk ut.

I kontrakten stod det at husmannen hadde rett til én fridag i hver uke. Det var ikke nærmere bestemt hvilken ukedag dette skulle være, så husmann og husbond ordnet saken seg i mellom etter som det passet. Husmennene måtte utføre det meste av arbeidet på brukene sine om kveldene og i helgene. De fikk låne våronnhester og redskap av husbonden mot litt betaling.

Regnskapet mellom husmann og husbond skulle gjøres opp 14. april hvert år. Husmennene tok imidlertid storparten av lønnen ut i forskudd i form av korn.

En ”rådskar” hadde i slutten av 1890-årene en daglønn på 40 øre + et sett ”fulle klær” i året. Dette bestod av: Vadmelskledning, to skjorter, to par strømper og to par sko.

Husmannskonene hadde ingen arbeidsplikt på husbondsgården, men noen av dem arbeidet der likevel – både i slakting, bakst, klesvask, saueklipping og særlig skurd. Under skurdonnen var det meste av gårdens mannlige arbeidskraft i fjellet og onnet på seterløkken, så kornhøstingen måtte i hovedsak utføres av kvinner. Husbonden selv eller en stedfortreder var med og satte løn i ”trevaer” á 12 nek x 2. Betaling ble gitt etter 2 sk. pr. treva dersom skurdfolket hadde kosten hos arbeidsgiveren, mot slutten av 1890-årene forhøyet til 3 sk. En kunne regulere arbeidsdagens lengde selv, men de fleste begynte å skjære i grålysningen og arbeidet så lenge de kunne se. Arbeidslederen brukte en såkalt ”talstokk”, en firesidig stokk der hver arbeider hadde en side. For hver treva fikk arbeideren et hakk i ”talstokken”, for hver tiende treva et strek. – Skurden var den beste fortjeneste husmannskonene hadde. Av og til arbeidet de på egen kost, eller – som bøndene sa – på egen ”svult”.

Bortsett fra skurdonnen, var arbeidsdagens lengde den samme for kvinner som for menn: Den varte fra kl. 6 om morgenen til kl. 8 om kvelden. Noen fast daglønn for kvinnene var ikke stipulert. De fikk for det meste oppgjør i matvarer: Smør, kjøtt, ost og annet ”sul”. Regnet etter nåtidens priser ble nok husmannskonene en dyr arbeidshjelp for bøndene. De hadde ofte – særlig i skurdonnen- med seg store ”skokker” med unger som fikk mat på gården.

Husmennene ble bedt til alle ”lag” på husbondsgården, til bryllup og gravøl. Men en bonde pleide sjelden å be andre husmenn enn sine egne. Slåttonn og skurdonn ble avsluttet med at husbonden spanderte rømmegraut på arbeidsfolket sitt, og ved slike måltider var det ofte barn med. – Noen spesielle sammenkomster for husmenn og andre arbeidsfolk ble ikke holdt her på gården og neppe andre steder i bygden heller.

Husmannsfamiliene kostet som regel gravøl selv. Husbonden betalt imidlertid gravølet etter en husmann dersom hans etterlatte satt altfor trangt i det. Husbondsfamilien var alltid representert ved slike anledninger.

Enken etter en husmann fikk i alminnelighet lov til å bli sittende på plassen uten å svare noen avgift, men husbonden sørget ikke for henne på annen måte.